

Az összehasonlító kisebbségkutatás esélye

Hösch, Edgar - Seewann, Gerhard (szerk.): Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten in Donauraum”. München, Oldenbourg 1991. 409.

A Duna-völgyi német és magyar kisebbségek 1918-1990 közötti fejlődésének összehasonlító vizsgálatát célul kitűző kutatási programot 1984-ben készítették a müncheni Az összehasonlító kisebbségkutatás esélye Hösch, Edgar - Seewann, Gerhard (szerk.): Aspekte ethnischer Identität. Ergebnisse des Forschungsprojekts „Deutsche und Magyaren als nationale Minderheiten in Donauraum” München, Oldenbourg 1991. 409.

A Duna-völgyi német és magyar kisebbségek 1918-1990 közötti fejlődésének összehasonlító vizsgálatát célul kitűző kutatási programot 1984-ben készítették a müncheni Südost-Institut és a müncheni egyetem kelet-európai történelemmel foglalkozó tanszékének munkatársai Gerhard Seewann irányításával. Az eredeti levéltári források feldolgozásán alapuló kutatások céljai között forráspublikációk, bibliográfiák is szerepelnek, s emellett a magyar és a német kisebbségekkel szembeni kormányzati politika, illetve a kisebbségi kérdés külpolitikai instrumentalizálása, valamint a kisebbségek belső fejlődése, ideológiai és gazdasági struktúráik összehasonlító vizsgálatát szorgalmazták a kezdettől fogva nemzetközi részvétellel tervezett projekt összeállítói. Az etnikai önazonosság kérdéseinek szentelt kötet a projekt első eredményeit adja közre. Marie-Janin Calic bevezető tanulmánya az etnikai csoportok társadalomtörténeti kutatásának elméleti és módszertani kérdéseit összegzi igen alapos irodalmi előtanulmányok alapján. Az összehasonlító szempontot a kisebbségkutatáson belül alapvetően megnehezíti a különböző típusok párhuzamos létezése. Ugyanakkor az azonos kisebbségtípusok is gyakran egészen más politikai, gazdasági körülmények között élnek, ami viszont ideális kiindulópontja lehet az elmélyült komparatív tanulmányoknak.

A szerző - a kötet egy másik tanulmányában - a szerbiai és azon belül a vajdasági oktatáspolitikában a két világháború közötti szakaszát vizsgálja abból a szempontból, miként érvényesült Szerbia eltérő régióiban a kulturális-oktatási esélyegyenlőség. Ugyancsak Calic volt annak a kutatásnak az egyik résztvevője, amelynek első eredményeit Pázmándy Zsuzsa kötetben közölt tanulmánya adja közre: a vajdasági és a felső-magyarországi urbanizációs és asszimilációs folyamatokat összevetve a két régióban élő német és magyar kisebbségek fejlődésének azonos és eltérő vonásait mutatja be a 20. század első négy évtizedében. (Ennek a tanulmánynak egy korábbi változatát a Regio 1992.1. száma is közölte.) A kisebbségkutatást Calic szerint három makacs reflex miatt sújtja „a kivételek összeesküvése: a kisebbségi sorsot saját bőrükön megélt kutatók kutatási motivációja, a módszertani megközelítésekben alkalmazott tisztázatlan fogalmak, valamint az interdiszciplináris kisebbségkutatásban érdekelt tudományágak kompatibilis eredményeinek hiánya miatt” (32).

A szerző szerint mégis érdemes lenne megpróbálkozni az összehasonlító szempontok fokozottabb érvényesítésével, mégpedig a következő három megfontolásból: „1) Az etnikai csoport társadalmi profilja csakis a jellemző komparatív adatok alapján rajzolható meg igazán hitelt érdemlően. Többség és kisebbség egybevetése, társadalomszerkezeti, kulturális és életmódbeli tulajdonságaik kölcsönös elhatárolása a kutatás szükségszerű kiindulópontját jelenti. 2) A kisebbségek történetét településterületük gazdasági és társadalmi szerkezetébe beágyazottan lehet megírni. Csakis ily módon bontakozhat ki az etnikai önazonosság kialakulásának regionális dimenziója is. 3) A nemzetiségkutatás csakis összehasonlító perspektívában alakíthatja ki saját

igazi profilját. Ha ugyanis egy adott etnikai csoport történetét különböző történelmi periódusokban összevetjük, vagy ha a szomszédos nemzetiségek összekapcsolódásait az azonos településterületen hasonlítjuk össze, vagy éppenséggel különböző kisebbségi régiók fejlődését kutatjuk egymással párhuzamosan, ebben az esetben sokkal érzékletesebben lehet feltárni azokat a különböző magatartásmintákat, amelyekkel az egyes kisebbségek eltérő társadalmi-kulturális adottságaik miatt a hasonló gazdasági helyzetekben olykor egymástól egészen eltérő módon reagálnak” (33). Mindezt Calic szerint az etno-, illetve régióspecifikus tényezők szembeállítása teszi lehetővé. Két tanulmány is foglalkozik a kelet-közép-európai kisebbségi kérdés mindmáig egyik legfontosabb dimenziójával, a nyelvhasználati problémákkal, illetve a nyelvpolitikával. Joachim Stark - *A nyelv mint etnikai határ* című tanulmányában - a sokszor misztifikált nyelvi kérdésben az anyanyelv és a második nyelv igen összetett viszonyát vizsgálja, s jelzi, hogy a kisebbségi mozgalmak anyanyelvkultusza gyakran abszolutizálja a többségi nyelv megtanulásából fakadó veszélyeket. A többnyelvűség, de még a nyelvcseré sem jelenti feltétlenül az eredeti etnikai identitás feladását (61-63).

A nyelvpolitika sikerének kritériumait vizsgáló tanulmányában (69-81) Leopold Auburger a poliglott társadalmakban nélkülözhetetlen nyelvpolitikai koncepciókat a dél-tiroli német, a svájci rétoromán, valamint a volt jugoszláviai makedón, horvát, szerb és albán nyelvvel kapcsolatos politikai elképzelések eredményei alapján csoportosítja. A nyelvpolitika sikereként értékelhető az olyan típusú fejlődés, amely a kisebbség nyelvének terjedését, megerősödését, az aktív egynyelvűséget vagy diglossziát eredményezi, vagy - mint az a makedón nyelv esetében történt - az irodalmi nyelv kialakulásához vezet. Ezzel ellentétben károsnak az a nyelvpolitika tekinthető, amely az adott nyelv visszaszorulását, a második nyelv alapján kialakuló egynyelvűséget, az anyanyelv fokozatos funkcióvesztését, illetve dezintegrációját és normatív elbizonytalanodását eredményezi.

Cornelius R. Zach az erdélyi szászok 1919-1933 közötti jogi státusának és valóságos helyzetének összehasonlítása alapján fokozatosan romló állapotokat rögzít (233-255). Krista Zach a romániai zsidóság asszimilációjának és kivándorlásának, valamint napjainkban immár közel befejezetté váló megszűnésének történeti hátterét rajzolja fel. A hivatalos romániai népszámlálási adatok szerint 1920-ban 817 484 izraelita vallású polgár élt Romániában (1930-ban 518 754 fő a jiddist tüntette fel anyanyelveként). Az izraelita felekezetűek száma 1945-ben még 355 972 fő volt. A magukat zsidó nemzetiségűeknek valló személyek száma 1956-ban 146 264 fő, 1966-ban 42 888 fő, 1977-ben már csupán 24 667 fő volt (282-283). Ez a szám azóta az 1992. évi népszámlálás adatai szerint közel hetven százalékkal csökkent: 9 107 fő vallotta magát zsidó nemzetiségűnek, és ennél valamivel többen vallották magukat izraelita vallásúnak (9775 fő).

A tanulmánykötet kétségkívül leglátványosabb részét Holger Fischernek a magyarországi nemzetiségek térbeli elhelyezkedését ábrázoló etnográfiai térképekről készített kritikus összefoglalása jelenti (325-393). A 32 tárgyalt térképet a szerző a magyarországi etnográfiai térképek történetének rövid áttekintése után - az ábrázolás hírértéke, korrektsége és használhatósága alapján - öt kategóriába soroltan mutatja be. A szerző végkövetkeztetései szerint az újabb magyarországi nemzetiségi térképek a jobb technikai lehetőségek ellenére sem jelentenek feltétlenül mindig előrehaladást a két világháború között keletkezettekkel szemben.

Mais gyakran megfélemeznek a nemzetiségi térképek készítői arról a követelményről, hogy a jól megválasztott célterületet, az ott élő különböző nemzetiségeket a településszerkezeti sajátosságokkal együtt (a vegyestelepültséget, nyelvhatárt, népsűrűséget településkoncentrációt stb. feltüntetve) ábrázolják. Eppen a fenti szempontok miatt Holger Fischer szerint a bonyolult

magyarországi nemzetiségi településviszonyok ábrázolására elsősorban a viszonylag nagy léptékű regionális ábrázolások az alkalmasabbak, de ezek esetében is korrekt szín- és szimbólumválasztás szükséges az együtt élő nemzetiségek korrekt bemutatásához. A kötetet szerkesztő Gerhard Seewanntól két tanulmány olvasható az összeállításban. Az elsőben a magyarországi németek 1918-1988 közötti fejlődésének legfontosabb jellemzőit veszi szemügyre. Az 1920. évi népszámlálási adatok szerint 550 ezernyi magyarországi németiség 56%-át a mezőgazdaságban dolgozók alkották. A Jakob Bleyer-féle két világháború közötti magyarországi német ideológia ennek megfelelően a német etnikai állomány megőrzésére, s ezzel párhuzamosan a magyar-német megbékélésre helyezte a főhangsúlyt.

Az 1938 novemberében megalakult magyarországi német Volksbund a honi németek 40-50%-át képes volt saját soraiba állítani. Az államnemzet és az anyanemzet két malomköve közé került magyarországi német népcsoport második világháború utáni kitelepítésében Seewann hangsúlyozza az újabban egyre pontosabban dokumentálható magyar politikai közreműködést (312-313). Az 1950-1988 közötti korszak magyarországi németpolitikáját értékelve Seewann az 1955-ig tartó jogfosztás időszakát elkülönítve főként a hatvanas-hetvenes évek kiterjedt társadalmi és gazdasági változásainak nemzetiségpolitikai következményeire, valamint az ezeket jórészt követni sem képes magyarországi kormányzati nemzetiségpolitika késői eszmélésére koncentrálnak. Az igen előrehaladott nyelvi és tudati asszimiláció elsősorban a negyvenesek nemzedékéig terjedő generációkat sújtotta, amit jól jelez az a baranyai adat, miszerint 1980-ban csupán minden tizedik iskoláskorba lépett német kisgyermek beszélt németül (315).

A magyarországi német kisebbség perspektíváit a szerző a német szövetség munkájában még fellelhető idejétmúlt faluromantika, a kisebbségi önkormányzatok megkésett kialakulása miatt mérsékelt borúlátással ítéli meg. Ugyanakkor hangsúlyozza, hogy a következő évtizedekben a magyarországi németiség „megmarad annak, ami betelepülése óta volt (természetesen alaposan megváltozott feltételek és átalakult formák között) - egy kicsi és mindig is szerény fermentum hatáskörében Magyarország kulturális életének semmiképpen sem elhanyagolható kiegészítője (Bereicherung) (323). A Kárpát-medencei magyar és német kisebbség tipológiai összehasonlítását megkísérlő másik Seewann-tanulmányt 1992. évi 1. számában a Regio magyar nyelven már közreadta, mint ahogy továbbra is terveink között szerepel az egész projekt legizgalmasabb tanulmányaiból összeállított magyar nyelvű gyűjtemény megjelentetése is.

Szarka László